

УДК 62-69

Максимук М.В.

Максимук М.В.

Інститут термоелектрики НАН і МОН України,
вул. Науки, 1, Чернівці, 58029, Україна

ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ ТЕРМОЕЛЕКТРИЧНИХ ГЕНЕРАТОРНИХ МОДУЛІВ АВТОМОБІЛЬНОГО ПЕРЕДПУСКОВОГО НАГРІВНИКА

Наведено результати комп'ютерного проектування та експериментальних досліджень зі створення нової конструкції термоелектричного термодарного генераторного модуля «Алтек-1061» для підвищення теплопродуктивності термоелектричного автомобільного передпускового нагрівника. Проектування здійснено з урахуванням температурних залежностей параметрів матеріалів, теплових і електричних втрат на контактах і комутації модуля.

Ключові слова: передпусковий нагрівник, термоелектричний генератор, комп'ютерне проектування, фізична модель, термоелемент.

Наведено результати комп'ютерного проектування та експериментальних досліджень зі створення нової конструкції термоелектричного термодарного генераторного модуля «Алтек-1061» для підвищення теплопродуктивності термоелектричного автомобільного передпускового нагрівника. Проектування здійснено з урахуванням температурних залежностей параметрів матеріалів, теплових і електричних втрат на контактах і комутації модуля.

Key words:

Вступ

Для подолання проблеми розрядки акумуляторної батареї автомобіля під час роботи передпускових нагрівників в Інституті термоелектрики створено експериментальний зразок термоелектричного генератора електричною потужністю 70 – 90 Вт, який працює від тепла передпускового нагрівника та забезпечує автономне живлення його компонентів [1 – 5]. Крім того надлишок електричної енергії термогенератора може використовуватись для підзарядки акумуляторної батареї та живлення іншого автомобільного обладнання (штатного вентилятора опалення, сигнальних систем, навігаторів і т.п.).

Експериментальні випробування нагрівника в стендових умовах довели працездатність конструкції та підтвердили раціональність проведених в [3] теоретичних розрахунків. Проте дослідження зразка в умовах понижених температур показали, що тепла потужність, яка «перекачується» термоелектричними модулями є недостатньою для нагріву двигуна до оптимальної для його запуску температури [4]. Річ в тім, що при від'ємних температурах повітря в'язкість машинного масла зростає, тому перед запуском автомобіля двигун потрібно розігріти до температури не менше 70 °С, перш ніж відбудеться повне змащування деталей циліндро-поршневої групи [6]. В ході ж натурних досліджень термоелектричного нагрівника

встановлено, що максимальна температура двигуна в режимі «передпусковий підігрів» складає 50°C , в режимі «передпусковий підігрів + опалення салону» – 30°C . У зв'язку з цим актуальними є дослідження спрямовані на подальшу оптимізацію конструкції розробленого термоелектричного нагрівника.

Підвищити температуру прогріву охолоджуючої рідини двигуна (теплоносія) можна двома шляхами. Перший полягає у використанні всієї теплової потужності джерела тепла нагрівника. Як показано в [4], в нагрівнику реалізовано лише такі режими роботи, при яких теплова потужність пальника не перевищує 2.3 кВт. В протилежному випадку спостерігається перегрів гарячої сторони термоелектричної батареї і, як наслідок, вихід з ладу основних функціональних вузлів приладу. Тому для нарощення теплової потужності джерела тепла до максимальних 4 кВт необхідно використовувати в конструкції нагрівника термобатарею, створену на основі середньотемпературних чи високотемпературних термоелектричних матеріалів [7 – 8]. Перспективним також є застосування комбінованих секційних, каскадних та проникних структур [9 – 10]. Однак, на нашу думку, такий підхід є не зовсім раціональним, оскільки для його реалізації необхідно кардинально змінювати вже відпрацьовану конструкцію нагрівника: здійснювати пошук оптимальних алгоритмів роботи як самого приладу, так і нових режимів роботи його компонент, створювати нову конструкцію електронного блоку і т.п.

Підвищити теплову потужність нагрівника можна в інший спосіб. Ідея даного підходу в тому, щоб за рахунок зменшення висоти віток термоелектричних модулів знизити їх тепловий опір і, відповідно, збільшити тепловий потік від джерела до теплоносія.

Конкуруючими факторами, що перешкоджають безперервному зменшенню висоти вітки, є контактні теплові й електричні опори. Так, зі зменшенням вітки значно зростають втрати перепадів температури в теплових контактах, а також значно більше проявляється негативний вплив тепла Джоуля, що виділяється в електричних контактних переходах термобатареї [11].

Тому метою даної роботи є аналіз впливу конструкції термоелектричного модуля на його енергетичні характеристики та створення на основі проведених досліджень нового варіанта термобатареї для термоелектричного передпускового нагрівника.

Фізична модель термоелектричного модуля та її опис

В якості термоелектричної батареї в конструкції нагрівника використано 12 генераторних термопарних модулів «Алтек-1061», розроблених в Інституті термоелектрики [12], характеристики яких наведено на рис. 1.

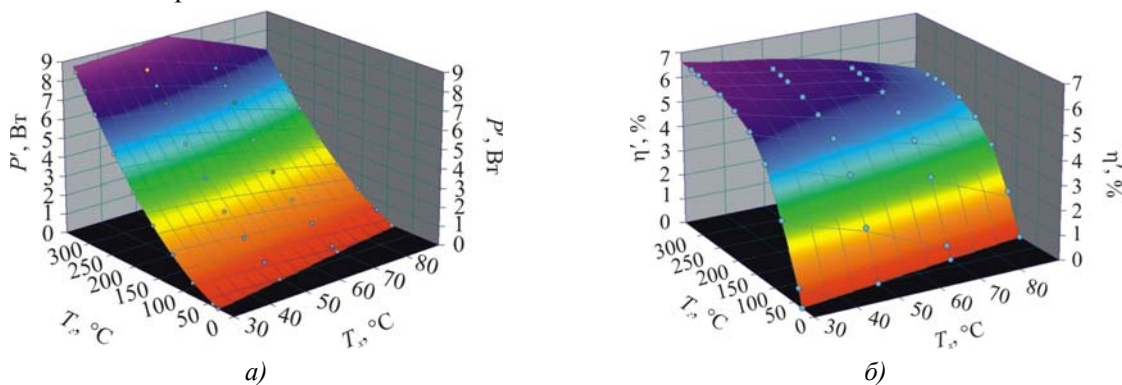

Рис. 1 Тривимірні залежності електричної потужності P (а) і ККД η (б) від температури гарячої T_h і холодної T_c сторін термоелектричного модуля «Алтек – 1061» [6].

З використанням наведених залежностей в [4] показано, що теплова потужність нагрівника Q , яка затрачається для нагрівання двигуна автомобіля від $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ до $50\text{ }^{\circ}\text{C}$ складає в середньому 1500 Вт (125 Вт в розрахунку на один термоелектричний модуль). Відповідно, щоб нагріти двигун до температури $70\text{ }^{\circ}\text{C}$ необхідно визначити таку висоту вітки, при якій рівень теплової потужності модуля складатиме не менше 180 Вт . Дане припущення справедливе, оскільки рівняння, що описує процес нагрівання носить лінійний характер:

$$Q = c \cdot m \cdot \Delta T, \quad (1)$$

де Q – кількість теплоти, отримана тілом при нагріванні, m – маса тіла, що нагрівається, $\Delta T = T_1 - T_0$, різниця кінцевої T_1 і початкової T_0 температури тіла.

Для розрахунків оптимальної висоти вітки термоелектричного генераторного модуля «Алтек-1061» (рис. 2а) використано структурну одиницю модуля – термоелемент, фізичну модель якого наведено на рис. 2б. Модель містить вітки n -типу 1 і p -типу 2 провідності, з'єднані в послідовне електричне коло комутаціями 3 і 4 на гарячій та холодній стороні відповідно. Електричні контакти 7 і 8 між вітками й комутаційними пластинами характеризуються електричними контактними опорами. Армваною основою термоелектричного модуля служать електроізоляційні теплопровідні пластини 5 і 6, які перебувають в тепловому контакті 9 і 10 з термостатом.

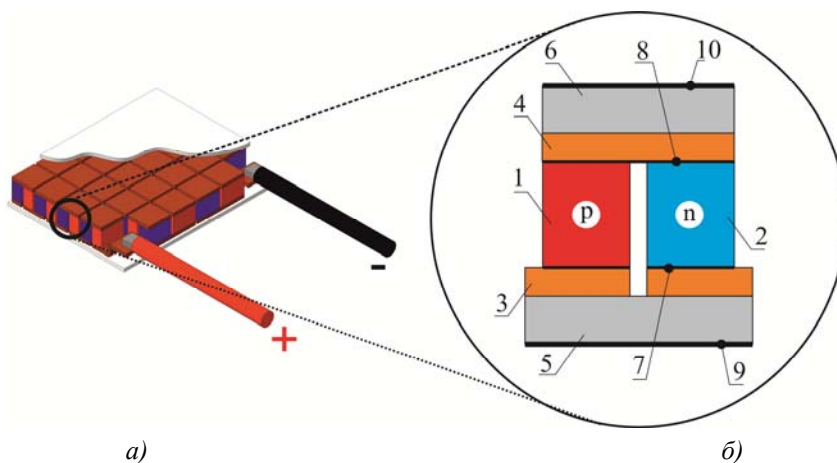

Рис. 2 Схематичне зображення термоелектричного модуля «Алтек-1061» (а) та фізична модель його елементарної структурної одиниці (б):

- 1 – вітка n -типу; 2 – вітка p -типу; 3, 4 – електричні комутації; 5, 6 – керамічні пластини;
7, 8 – електричні контакти між вітками й комутаційними пластинами;
9 – тепловий контакт між електроізоляційною пластиною й холодним термостатом;
10 – тепловий контакт між керамічною пластиною й гарячим термостатом.

Для знаходження розподілів температури в термоелементі використовується закон збереження енергії.

$$\operatorname{div} \vec{w} = 0, \quad (2)$$

$$\vec{w} = \vec{q} + U\vec{j}. \quad (3)$$

В (2) і (3) $\vec{w}$ – густина потоку енергії, $\vec{q}$ – густина потоку тепла, U – електрхімічний потенціал, $\vec{j}$ – густина електричного струму,

$$\vec{q} = -\kappa \nabla T + \Pi \vec{j}, \quad (4)$$

де Π – коефіцієнт Пельтьє, κ – питома теплопровідність.

$$\Pi = \alpha T, \tag{5}$$

де α – коефіцієнт термоЕРС, T – температура.

Густина електричного струму знаходиться з рівняння

$$\vec{j} = -\sigma \nabla U - \sigma \alpha \nabla T, \tag{6}$$

де σ – питома електропровідність.

Підставивши (3), (4) в (2), отримаємо

$$-\nabla(\kappa \nabla T) + (\nabla \Pi + \nabla U) \vec{j} = 0. \tag{7}$$

З виразу (7), використавши (5) і (6), отримаємо рівняння для знаходження розподілу температури

$$-\nabla((\sigma \alpha^2 T + \kappa) \nabla T) - \nabla(\sigma \alpha T \nabla U) = \sigma((\nabla U)^2 + \alpha \nabla T \nabla U). \tag{8}$$

Для знаходження розподілу електричного потенціалу застосовується законом збереження електричного заряду

$$\text{div } \vec{j} = 0. \tag{9}$$

Підставивши (5) в (8), отримаємо таке рівняння:

$$-\nabla(\sigma \alpha \nabla T) - \nabla(\sigma \nabla U) = 0. \tag{10}$$

Рівняння (8), (10) є системою диференціальних рівнянь зі змінними коефіцієнтами другого порядку в частинних похідних, що описує розподіл температури й потенціалу в неоднорідному термоелектричному середовищі.

Комп'ютерна модель термоелемента

Розв'язок системи рівнянь (8) та (10) реалізовувався в програмному середовищі «Comsol Multiphysics» [13] чисельним методом скінченних елементів. У процесі комп'ютерного проектування за вхідні дані використовувались наступні величини:

– температурні залежності термоелектричних параметрів $\alpha_n(T)$, $\alpha_p(T)$, $\sigma_n(T)$, $\sigma_p(T)$, $\kappa_n(T)$, $\kappa_p(T)$ (стандартні для матеріалів на основі n - і p - Bi_2Te_3 (рис. 3 – 5));

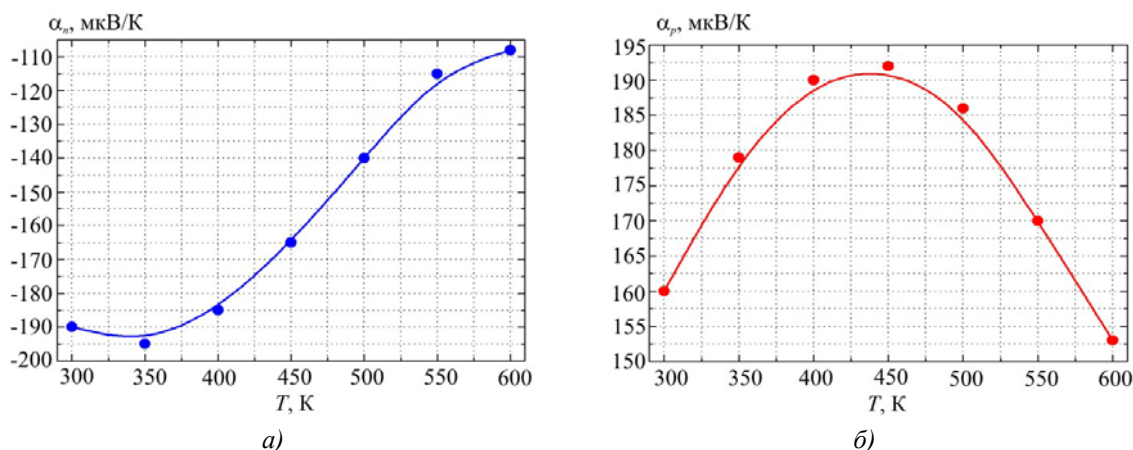

Рис. 3 Залежність коефіцієнта термоЕРС від температури: а) n - Bi_2Te_3 ; б) p - Bi_2Te_3 .

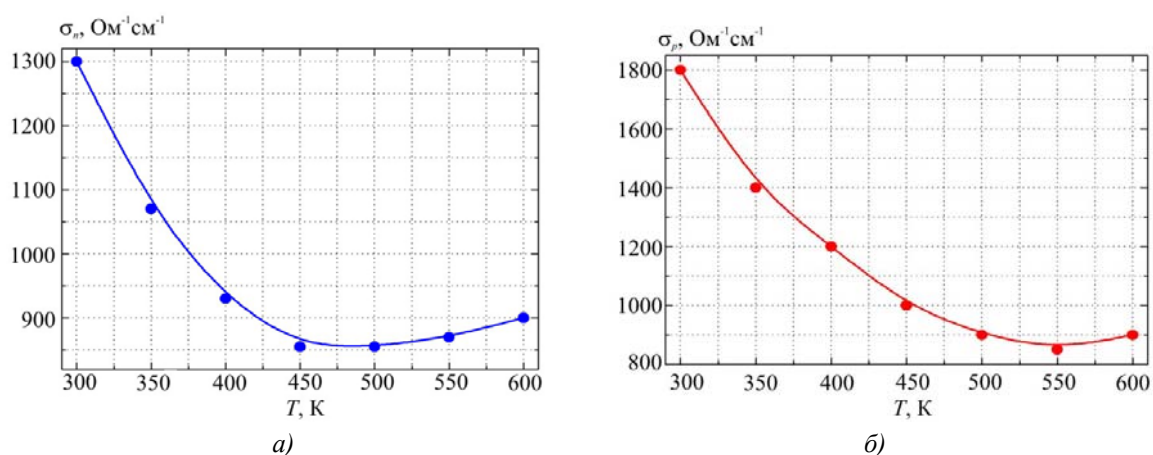

Рис. 4 Залежність коефіцієнта електропровідності від температури: а) n-Bi₂Te₃; б) p-Bi₂Te₃.

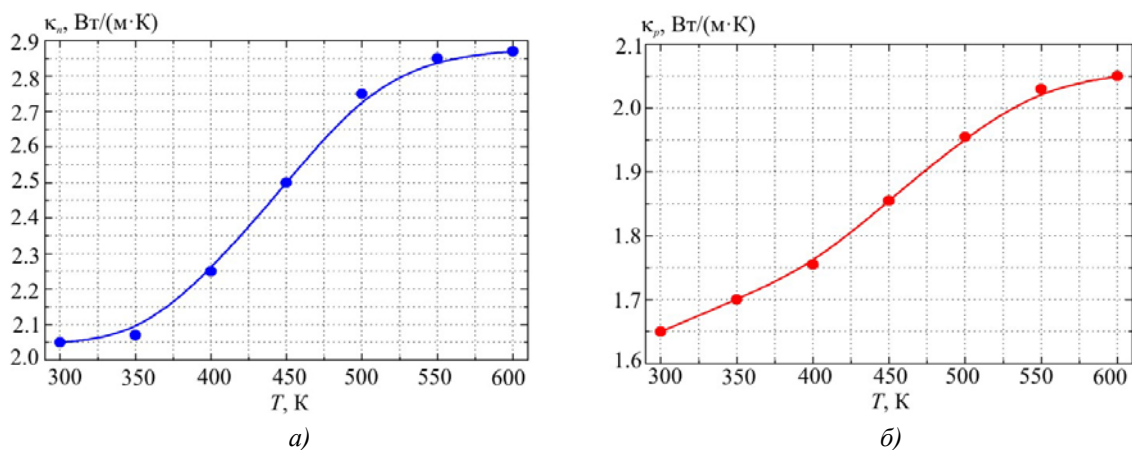

Рис. 5 Залежність коефіцієнта теплопровідності від температури: а) n-Bi₂Te₃; б) p-Bi₂Te₃.

- поперечний переріз віток ($a \times b$) = (1.8 × 4.2) мм;
- відстань між вітками $d = 0.4$ мм;
- висота комутаційних пластин $h_{com} = 0.25$ мм;
- висота ізоляційних пластин $h_{ins} = 0.65$ мм.
- кількість пар віток у модулі $N = 56$ шт;
- тепловий контактний опір між термостатом та ізоляційними пластинами $R = 4$ К/Вт;
- контактний електричний опір між вітками та комутаційними пластинами $r = 10^{-5}$ Ом·см²;

На рис. 6 зображено геометрію та сітку кінцевих елементів, побудовані в Comsol, для моделювання термоелемента.

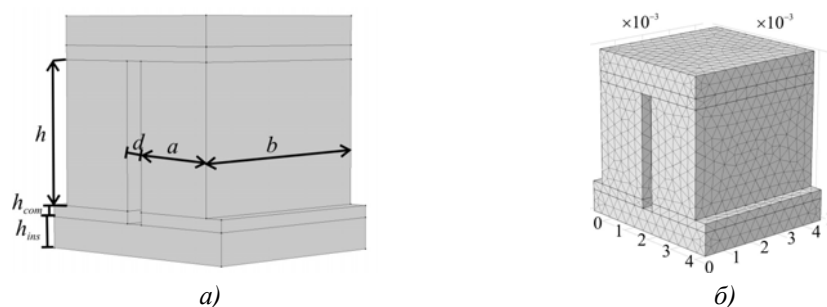

Рис. 6. Геометрія (а) та метод скінченних елементів (б), побудовані в Comsol у застосуванні до моделі термоелемента.

Проектування здійснювали при висоті h вітки термоелемента, яку послідовно змінювали в діапазоні від 3 мм до 1 мм з кроком 0.5 мм.

Граничні умови для розв'язку рівнянь (8) і (10) вибиралися таким чином. Фіксувалися температури теплопоглинальної та тепловиділяючої поверхонь термоелемента $T_h = 280$ °С та $T_c = 50$ °С. На всіх інших границях накладалися умови адіабатичної теплової ізоляції. Задавалося нульове значення потенціалу на комутаційній пластині вітки n -типу провідності. На іншій комутаційній пластині вітки p -типу провідності задавалося значення U , яке становить половину термоЕРС, що генерується термоелементом. У свою чергу значення генерованої термоЕРС визначалося системою рівнянь (8) і (10) за відсутності протікання струму через термоелемент.

На границях віток і контактного шару, контактного шару та комутаційних пластин, ізоляційних і комутаційних пластин враховувалися умови рівності температур та теплових потоків.

Результати досліджень

В результаті моделювання отримано розподіли температури та електричного потенціалу в термоелементі генераторного модуля «Алтек-1061» (рис. 7).

На рис. 8, 9 наведено залежності енергетичних характеристик термоелектричного модуля «Алтек-1061» від висоти вітки термоелемента.

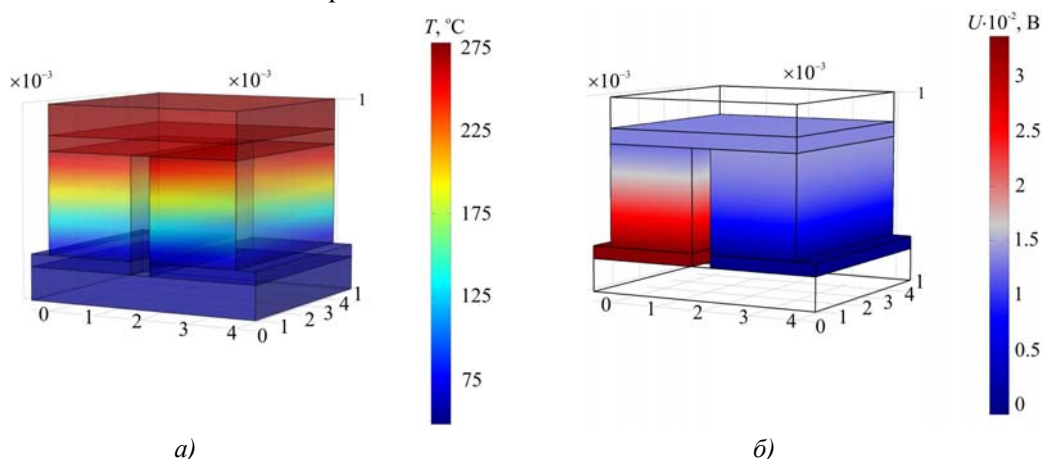

Рис. 7 Розподіл температури (а) та електричного потенціалу (б) в термоелементі генераторного модуля «Алтек-1061».

Висота вітки $h = 2$ мм.

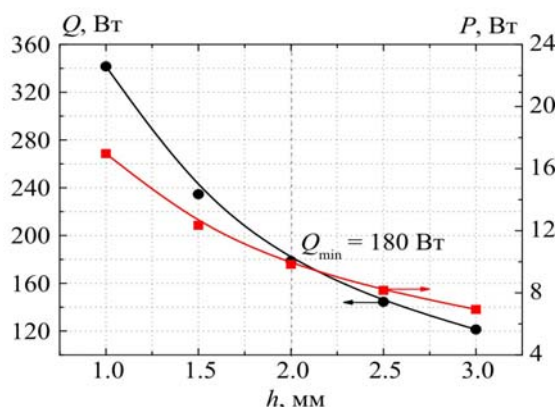
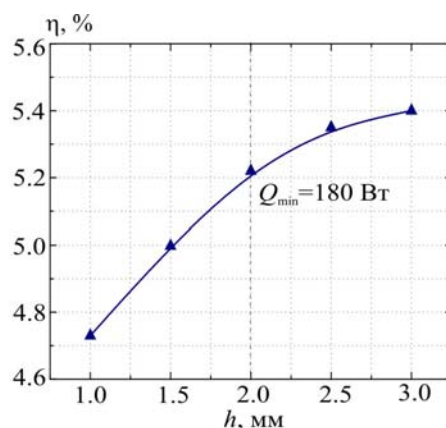

Рис. 8. Залежність теплової Q та електричної P потужності модуля «Алтек-1061» від висоти вітки h .

Рис. 9. Залежність ККД модуля «Алтек-1061» від висоти вітки h .

З представлених даних слідує, що зі зменшенням висоти вітки термоелемента в інтервалі 3 – 1 мм спостерігається ріст як теплової ($Q_{h=3} = 120$ Вт – $Q_{h=1} = 340$ Вт) так і генерованої електричної ($P_{h=3} = 7$ Вт – $P_{h=1} = 17$ Вт) потужності модуля, що спричинене зниженням його теплового опору. Причому необхідний рівень теплової потужності $Q_{min} = 180$ Вт досягається при висоті вітки термоелементів 2 мм. В цьому випадку електрична потужність модуля складає ~ 10 Вт (рис.8). Таким чином, для підвищення теплопродуктивності, в нагрівнику повинна використовуватись конструкція модуля «Алтек-1061» з вітками, висота яких не перевищує 2 мм. Проте, зменшення висоти також призводить і до посилення впливу контактних електричних та теплових опорів, що наглядно демонструє поведінка ККД (рис. 9). Так, в інтервалі висот (3 – 2) мм ефективність модуля зменшується з 5.4 % до 5.2 %, в той час як на проміжку $h = (2 - 1)$ мм зниження η є більш інтенсивним: $\eta = 5.2$ % при $h = 2$ мм, $\eta = 4.4$ % при $h = 1$ мм.

Тому, на наш погляд, використання в нагрівнику модулів з висотою віток 2 мм є найраціональнішим варіантом, оскільки дозволяє забезпечити необхідний для передпускового нагріву рівень теплової потужності з найменшими втратами ККД приладу.

Доцільність застосування віток з мінімальними втратами висоти цілком виправдане і з точки зору надійності. Зі зменшенням висоти, внаслідок градієнта температур вздовж вітки, дія теплового розширення посилюється, що спричиняє деформацію вітки та, відповідно, знижує механічну міцність модуля. Це особливо важливо в умовах експлуатації нагрівника на транспортних засобах під час їх руху, де вплив вібрацій, ударів та інших навантажень проявляється одночасно, що збільшує ризик виходу термобатарей нагрівника з ладу.

На основі результатів комп'ютерного проектування створено модифікований ряд термоелектричних генераторних модулів «Алтек-1061» з висотою вітки термоелементів 2 мм, що призначені для оптимізації термоелектричного передпускового нагрівника. Результати експериментальних досліджень енергетичних характеристик модуля при температурі гарячої сторони 280 °С і інтервалу температур холодної сторони 30 – 70 °С представлено в таблиці.

Як видно з наведених в таблиці даних, експериментальні результати добре корелюють із комп'ютерними розрахунками (рис. 8, 9). Так, електрична P та тепла Q потужність модуля за $T_h = 280^\circ\text{C}$ і $T_c = 50^\circ\text{C}$ становлять 9 Вт та 190 Вт відповідно. Ефективність термоелектричного перетворення $\eta = 4.5$ %. Розбіжність (~ 13 %) між розрахованим та отриманим ККД найімовірніше пов'язана з відхиленням значень параметрів матеріалів α , σ , κ від стандартних

температурних залежностей, а також із теплообміном бічних поверхонь віток з навколишнім середовищем.

Таблиця

Залежність енергетичних характеристик термоелектричного модуля «Алтек-1061» з висотою вітки 2 мм від температури холодної сторони за $T_h = 280$ °С

№ п/п	T_c , °С	U , В	I , А	P , Вт	Q , Вт	η , %
1	30	1.98	5.6	11.0	205	5.1
2	40	1.9	5.3	10.0	198	4.8
3	50	1.8	5.0	9.0	190	4.52
4	60	1.73	4.8	8.3	184	4.32
5	70	1.65	4.5	7.4	176	4.0

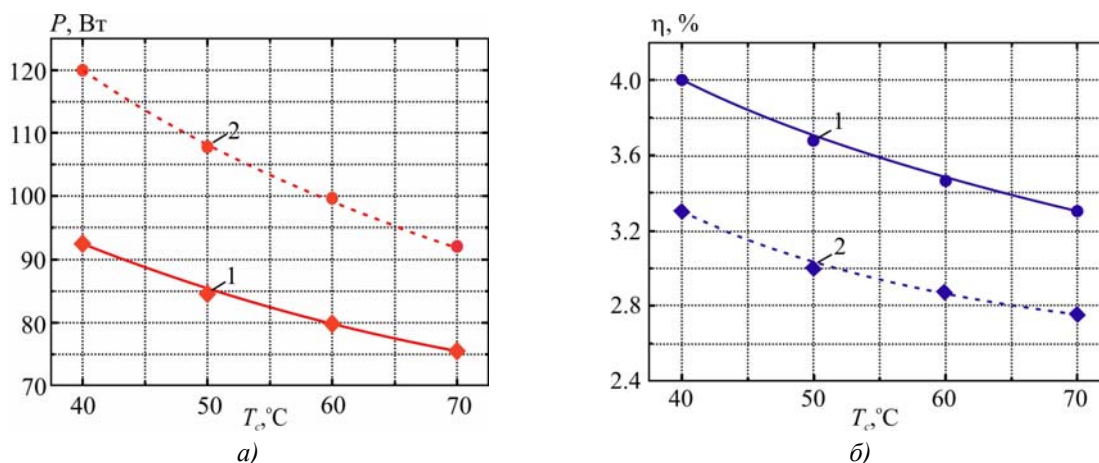

Рис. 10. Залежність максимальної електричної потужності P (а) та ККД η (б) термоелектричного нагрівника від температури холодного теплоносія T_c :
1 – отримана в I варіанті нагрівника; 2 – прогнозована в II варіанті нагрівника.

Таким чином, використання в якості термоелектричної батареї модулів розробленої модифікації дає можливість збільшити теплову потужність термоелектричного передпускового нагрівника $\sim$ в 1.5 рази, на рівень 2.3 кВт. При цьому в інтервалі температур холодного теплоносія (40 – 70) °С очікується підвищення генерованої електричної потужності нагрівника до (120 – 90) Вт (рис. 10а), а прогнозований діапазон значень ККД складатиме відповідно 3.3 % - 2.75% (рис. 10б).

Висновки

1. Показано, що для передпускового підігріву двигуна автомобіля до оптимальної для його запуску температури 70 °С, теплова потужність термоелектричного нагрівника повинна складати не менше 2.2 кВт, в розрахунку на один термоелектричний модуль термобатареї нагрівника – не менше 180 Вт тепла.
2. Встановлено, що найраціональнішим варіантом є використання в термоелектричному передпусковому нагрівнику генераторних модулів «Алтек-1061» з висотою віток 2 мм. Це дозволяє забезпечити необхідний для попереднього нагріву рівень теплової потужності з найменшими втратами ККД та надійності приладу.

3. Визначено, що за температури гарячої сторони 280 °С та інтервалу температур холодної сторони 30 – 70 °С, електрична потужність модифікованих модулів «Алтек-1061» знаходиться в межах 11 Вт – 7.4 Вт, ефективність термоелектричного перетворення складає 5.1 % – 4 %.
4. Встановлено, що використання в якості термоелектричної батареї модулів розробленої модифікації дає можливість збільшити теплову потужність термоелектричного передпускового нагрівника на рівень 2.3 кВт. При цьому очікується підвищення генерованої електричної потужності нагрівника до 120 Вт – 90 Вт, а прогнозований діапазон значень ККД складає відповідно 3.3 % – 2.75 %.

Література

1. Михайловський В.Я., Максимук М.В. Режими роботи автомобілів при понижених температурах. Необхідність використання нагрівачів та раціональність застосування термогенераторів для їх роботи. *Термоелектрика*. 2015. № 3. С. 20 – 31.
2. Михайловський В.Я., Максимук М.В. Раціональні потужності термогенераторів для передпускових нагрівачів транспортних засобів. *Термоелектрика*. 2015. № 4. С. 65 – 74.
3. Михайловський В.Я., Максимук М.В. Комп'ютерне проектування термоелектричного автомобільного передпускового нагрівача на дизельному паливі. *Термоелектрика*. 2016. № 1. С. 52 – 65.
4. Анатичук Л.І., Михайловський В.Я., Максимук М.В., Андрусак І.С. Експериментальні дослідження термоелектричного автомобільного передпускового нагрівача на дизельному паливі. *Термоелектрика*. 2016. № 4. С. 84 – 94.
5. Максимук М.В., Андрусак І.С. Електронний блок керування термоелектричним передпусковим автомобільним нагрівником. *Термоелектрика*. 2016. № 5. С. 44 – 51.
6. Найман В.С. Все о предпусковых обогревателях и отопителях. Москва, 2017. 213 с.
7. Вихор Л.М., Михайловський В.Я., Мочернюк Р.М. Оптимізація матеріалів та оцінка характеристик генераторних модулів для рекуператорів тепла. *Фізика і хімія твердого тіла*. 2014. № 1. Т 15. С.206 – 213.
8. Михайловський В.Я., Кузь Р.В., Лисько В.В., Максимук М.В., Мочернюк Р.М. Термоелектричні генераторні модулі із матеріалів на основі *n-InSe* і *p-PbTe* для діапазону робочих температур 30 – 500 °С. *Термоелектрика*. 2014. № 5. С. 39 – 48.
9. Черкез Р.Г., Максимук М.В., Феняк П.П. Проектування термоелектричних проникних структур на основі силіцидів *Mg* і *Mn*. *Термоелектрика*. 2013. № 6. С. 62 – 70.
10. Михайловський В.Я., Вихор Л.М., Максимук М.В., Мочернюк Р.М. Проектування термоелектричних каскадних модулів із секційними вітками на основі *Bi₂Te₃-PbTe-TAGS*. *Термоелектрика*. 2015. № 2. С. 48 – 59.
11. Анатичук Л.І., Кузь Р.В., Хванг Дж.Д. Енергетичні й економічні показники термоелектричних генераторних модулів на основі *Bi-Te* для рекуперації відходів тепла. *Термоелектрика*. 2012. № 4. С. 75 – 82.
12. <http://inst.cv.ua>
13. www.comsol.com

Надійшла до редакції 15.03.2017